

F. I. Janković oroszországi iskolaszervező tevékenysége

A cári Oroszországban II. Katalin trónra lépése (1762) után előbb Ivan Ivanovics Beckoj (1704–1795) gróf, majd az 1767–68. évi Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság tett szerény javaslatokat az iskolaügy megreformálására. De még ezek a bátortalan kezdeményezések is hamarosan kátyúba jutottak, mivel rövidesen maga Beckoj is kegyvesztett lett, sőt az 1773–1775-ös Pugacsov-felkelés kegyetlen leverése és megtorlása után nyilvánvalóvá vált, hogy Oroszországban véget ért a felvilágosult abszolutizmus progresszív szakasza.

A francia felvilágosodással kacérkodó uralkodónő szívesen látta volna, ha az oroszországi iskolaügy megreformálását, az elemi népiskolai oktatás megszervezését az európai közvélemény szemében is nagy népszerűségnek örvendő neves gondolkodók, filozófusok egyike veszi kézbe. Denis Diderot (1713–1784) készített ugyan tervet az orosz iskolaügy átszervezésére, de ezzel II. Katalin nem értett egyet. Ezért a cárnő 1777. február 2-ai, Fréderic-Melchior Grimmhez (1723–1807) írt levelében javaslatot tett a kiváló gondolkodónak, hogy jöjjön Oroszországba és akkor rábízná az iskolareform végrehajtását. Ám Grimm arra hivatkozva, hogy nem ismeri az ország nyelvét, nem vállalta, és maga helyett báró Karl von Dalberg (1744–1817) würzburgi professzort javasolta.

Dalberg helyett azonban a cárnő Ulrich Theodor Aepinus (1742–1802) csillagászhoz, a Pétervári Tudományos Akadémia tagjához fordult, és felkérte, készítse el a tervezetet az alsófokú népoktatás megszervezésére. Aepinus – aki a korszak európai pedagógiai szakirodalmában járatos volt, s ez idő tájt Pál nagyherceg nevelője – Johann Ignaz Felbiger (1724–1788) „Allgemeine Schulordnung”-ját és a sagani iskola módszereinek tanulmányozását ajánlotta az uralkodónő figyelmébe. Ennek megfelelően Aepinus javasolta, hogy változtatás nélkül vegyék át az osztrák iskolatervet (Schulplan), és az országban szervezzenek a tanítóképzést biztosító négy normaiskolát (Pétervár, Moszkva, Kijev, Kazany). Véleménye szerint szakembereket Ausztriából, Mária Teréziától kell kérni, mégpedig lehetőleg pravoszláv felekezetű pedagógusokat. Aepinus javasolta még egy birodalmi iskolaügyi bizottság (direktórium) felállítását, amelyben: 1. tanulmányoznák az osztrák Schulplan alkalmazási lehetőségét az orosz viszonyok között, 2. hozzáfognának a normaiskola tervének kidolgozásához, 3. megkezdénék az osztrák tankönyvek fordítását.

A cárnő – Aepinus érvelésének hatására – hajlott az osztrák (eredetileg a sziléziai sagani) minta elfogadására. Ebben erősítette meg Pavel Petrovics trónörökös 1781. évi európai körutazása is, aki bécsi látogatása során felkereste a Szent Anna normaiskolát, és hazatérve elragadtatással nyilatkozott róla. De szóba jött az orosz iskolareform kérdése II. József és II. Katalin 1780-as moguljovi (ma: Mahiljov, Belorusszia) találkozója közben is, amikor az osztrák uralkodó ígéretet tett a cárnőnek megfelelő szakemberek biztosítására. Ennek szellemében írt II. József levelet Brigidó Pál grófnak, a temesvári tankerület egykori vezetőjének, hogy haladéktalanul küldjön szerb tankönyveket a cárnő számára. Brigidó gróf 1780. június 29-én – az utasításnak megfelelően – huszonkilenc könyvet küldött Oroszországba.

1782 tavaszán II. Katalin levélben kérte az osztrák uralkodót, hogy küldjön tehetséges szakembereket, főleg pravoszláv vallású szerbeket, mivel az iskolareform ügyének elindítása nélkülük megoldhatatlannak látszik. A császár J. I. Felbigertől (a sziléziai Sagan egyházi iskolájának apátjától) kért tanácsot ez ügyben, aki levelében a birodalom egyik legjobb oktatási szakemberét, F. I. Jankovićot ajánlotta az uralkodó figyelmébe: „Alle Eigenschaften, welche die russische Majestät von dem Lehrer nach der Normalmethode fordert, weisse ich in keinem anderen Manne beysammen zu finden, als in dem Direktor der Temeswarer Normalschule von Jankovicz.” (Mindazokat a tulajdonságokat, amelyeket a cári Felség a normamódszer szerint a tanítótól követel, más ember személyében nem találom meg összességében, mint a temesvári normaiskola igazgatójában, Jankovićban.)

Miért Jankovićra esett Felbiger és II. József választása? Ebben elsősorban az játszott közre, hogy ő minden elvárásnak megfelelt, elméleti felkészültsége és addigi életútja alkalmassá tette az oroszországi népiskolai reform megszervezésére. Fedor (oroszosan: Fjodor) Janković ugyanis 1741. április 14-én pravoszláv felekezetű, szerb családban született a szerémségi, Pétervárad melletti Sremska Kamenica nevű településen, ahol elemi iskolai tanulmányait is végezte. A tehetséges fiatalember 1755-től a károlyvárosi (karlováci) gimnáziumban, majd a pozsonyi líceumban tanult, amelynek növendékei közé tartozott ez idő tájt Tessedik Sámuel is. Ezt követően a bécsi egyetemen folytatta stúdiumait, és ekkor főleg Joseph von Sonnenfels (1732–1817) volt rá nagy hatással. Az univerzitás befejezése után a délvidéki Vidak püspök titkára lett, egy évvel később pedig az összes illír (szerb) iskolák direktorává nevezték ki. Életének ebben az időszakában nemcsak a felügyelete alá tartozó iskolákat látogatta, hanem osztrák (főként Felbiger által írt) módszertani műveket fordított, új (szerb, román, német és magyar) tankönyveket készített, valamint számos tanfolyamon népszerűsítette a normamódszert. Az uralkodó nagyra értékelte a kiváló pedagógus szakmai tevékenységét, ezért 1774. augusztus 16-án nemesi rangra emelte és a család ősi birtokát, a Belgrád melletti Mirijevo falut adományozta neki. Nagy elismerést jelentett az is, hogy az I. Ratio Educationis (1777) kiadásának évében Jankovićot a temesvári tankerület főigazgatójává nevezték ki.

Janković 1782. március 10-én kapta kézhez II. József levelét, amelyben az uralkodó értesítette oroszországi küldetéséről. A tankerületi főigazgató tudomásul vette az uralkodó döntését, de levélben kérte a császárt, hogy: 1. hadd vigye magával Andreas Georgiević temesvári tanítót, mint segítőtársát, 2. kéthónapnyi haladék biztosítását, hogy ügyeit elintézzze, 3. Avram Mrazovićot nevezzék ki helyettesévé, amíg ő Oroszországban tartózkodik. Május 24-én kapta meg II. József rendelkezését, hogy legkésőbb július közepére legyen Bécsben és még jó időben utazzon tovább Pétervárra. Előre kell bocsátanunk: Janković szívesen utazott Pétervárra, mivel benne is elevenen élt a szerbek (és általában a balkáni népek) szimpátiája a cári birodalom iránt a 18. század második felében, mivel egyedül benne látták az évszázados törökellenes küzdelmek sikerének zálogát.

Janković 1782 júliusában indult útnak, és szeptember 4-én jelentette róla Ludwig Cobenzl gróf (osztrák követ a cári udvarban), hogy megérkezett és kihallgatást kért, amely szeptember 6-án meg is történt. Másnap pedig II. Katalin dekrétumot tett közzé, amelyben bejelentette az elemi népoktatás megszervezésének szükségességét Oroszországban és ennek a munkálatait Jankovićra bízta. A kiváló iskolareformer „Elementarschulwesen in Russland” című tervzetetének kidolgozását Janković még Bécsben kezdte el, amelyet az ottani Studienhofkommission-hoz (Udvari Tanügyi

Bizottsághoz) nyújtott be megvitatásra. A bizottság elnöke, Gottfried van Swieten gondosan felülvizsgálta a tervet, és 1782. május 19-ei, II. Józsefhez írt levelében jelezte, hogy egyetért vele. „Dieser Plan – írta –, nach welchem er [ti. Janković] die Endzweck angemessen und ein Zeugnis sei, dass Janković die Verfassung sowohl als auch die Lehrart der Normal Schulen gründlich verstehe.” (Ez a terv, amely a végecélt meghatározta, a bizonyítéka lehet, hogy Janković a normaiskola fogalmát és tanítási módját egyaránt alaposan érti.)

1782. szeptember 7-én a cárnő bizottságot nevezett ki a reformmunkálatok intézésére. Erről október 16-án, gróf Esterházy Ferenc kancellárhoz írt levelében számolt be Janković. E szerint bizottsági tagok lettek: P. V. Zavadovszkij (1739–1812) gróf, Ulrich Theodor Aepinus államtanácsos és P. I. Pasztuhov (1739–1799) titkos tanácsos. Janković nem lett állandó tagja a bizottságnak (csak 1797-től!), hanem tanácsadói funkciót kapott. Az első bizottsági ülést szeptember 13-án tartották meg. Egyébként hetente két alkalommal – kedden és vasárnaponként – gyűltek össze a bizottsági tagok, délelőtt 10 órától Zavadovszkij (a cárnő korábbi kegyence) házában.

A Népiskolai Bizottság feladatait Janković a következőkben határozta meg: 1. világi tartalmú osztrák tankönyvek fordítása és átdolgozása, 2. az osztrák valláskönyvek felülvizsgálata a novgorodi püspök vezetésével, 3. az iskolai reformtervezet alapos át tanulmányozása, 4. új iskolai intézmények alapítása. Janković tervezetét a bizottság szeptember 17-én fogadta el, és annak szellemében hamarosan megindult a háromfokozatú, új elemi népiskolák szervezése. Így jöttek létre az úgynevezett alsó (kétszintű), a középső (háromosztályos) és a felső népiskolák (négyosztályos, ötéves tanulmányi idővel).

Janković jól tudta, hogy bármilyen alaposan átgondolt reformot is lehetetlen végrehajtani szakképzett tanítók nélkül. Ezért többször felhívta a bizottság tagjainak figyelmét – így az 1783. május 23-i ülésen – egy tanítóképző intézmény felállításának szükségességére. Ezzel kapcsolatban 1783. július elsején tervezetét terjesztette a bizottság elé és ismét felvetette egy tanítóképző létrehozásának gondolatát. Plánját maga a cárnő is támogatta, ezért 1783. december 13-án sor kerülhetett egy ilyen jellegű intézet hivatalos megnyitására Péterváron, „Glavnoje narodnoje ucsiliscse” néven. A tanintézet fenntartására évi tízezer rubelt rendelt az uralkodónő, amely akkor jelentős összegnek számított. Az első növendékeket a pétervári, a szmolenszki és a kazanyi papi szemináriumokból, valamint a moszkvai Szláv–görög–latin Akadémiáról toborozták. Az intézet első igazgatója maga Fjodor Ivanovics Janković lett.

A pétervári tanítóképző 1783–1801 között állt fenn, és a tizennyolc év alatt több mint négyszáz tanítót nevelt az orosz oktatásügy számára. Néhányan közülük kiváló tudósok, pedagógusok lettek, mint például Ilja Fjodorovics Jakovkin, aki 1805-től a kazanyi egyetem professzora volt, ám 1819-ben radikális nézetei miatt nyugdíjazták. A tanítóképző egykori tanítványai voltak T. F. Oszipovszkij, G. P. Uszpenszkij harkovi, J. F. Zjablovskij és P. B. Tyerjajev pétervári professzorok is. A tanítóképző igazi fejlődése azonban csak 1786 után indult meg, amikor – szervezetében és épületében is – elkülönült a pétervári felső népiskolától.

Az első években hetven növendékből szerveztek tanulócsoportokat. A tanulmányi idő alatt folyamatosan nyomon követték a diákok előmenetelét, szorgalmát, hiszen később a jobbak (az úgynevezett matematikusok) a felsőbb, a gyengébbek (a történelemszek) az alsóbb osztályokban taníthattak. A növendékek rendszeresen vettek részt gyakorlati képzésben, valamint a pétervári akadémia nyilvános előadásain. A tanítójelöltek felkészítésének elősegítésére első ízben adtak ki Oroszországban pedagógiai szakfolyóiratot 1784. április elsején, „Rasztuscsij vertograd” címmel. A lap első

szerkesztője J. V. Szirejcsikov professzor lett, majd V. F. Zujev akadémikus, a neves biológus gondozta a kiadási munkálatokat.

Janković az intézetben nemcsak a tanulókkal, hanem a tanári karral szemben is mindvégig szigorú, következetes maradt. Erről tanúskodik, hogy például, 1784-ben elbocsátotta a történelem- és földrajztanárt, P. B. Beljajevet, mert „némely órákon ittasan jelent meg”. 1785 májusában O. P. Kozodavlev (1745–1819) – Janković korábbi munkatársa – lett az utóda az intézmény élén. Ugyancsak ő vette át az egész pétervári kormányzóságban a népiskolai főinspektor munkakörét is. Janković ezután most már teljes erejét a Népiskolai Bizottság munkájának szentelhette.

Munkatársakat találni nem volt könnyű feladat a korabeli Oroszországban, mivel csak kevesen ismerték az osztrák iskolareform lényegét. Lassan mégis kialakult egy lelkes tanári kar, amely szívvel-lélekkel a reformok következetes végrehajtása mellett állt ki. Ez a testület dolgozta ki az 1786. augusztus 5-én jóváhagyott Népiskolai Szabályzatot, amely az elemi népoktatás alapjainak lerakását jelentette Oroszországban. A „Szabályzat” szerint ugyanis a birodalom ötven kormányzóságában kétféle ingyenes iskolatípust kellett létrehozni: úgynevezett alsó népiskolákat a falvakban és városokban (kétéves tanítási idővel), illetve felső népiskolákat a kormányzósági székhelyeken (négy osztállyal). Az alsó népiskolákban írás, olvasás, nyelvtan, hittan, helyesírás, rajz, valamint „Az ember és a polgári kötelességek” című tantárgy tanítását írta elő az 1786-os rendelet. A felső népiskolák első két osztályának tananyaga megegyezett az alsó népiskolákéval, és ezekhez a harmadik illetve negyedik osztályokban az orosz nyelv, mértan, mechanika, fizika, természetrajz, történelem, földrajz, építészet oktatása járult. A rendelkezés szerint minden felső iskolában hat, az alsó népiskolákban két tanító alkalmazását írták elő.

Az iskolák „főfelügyelőivé” II. Katalin a kormányzóságokban a gubernátorokat tette meg, akik minden iskolához – saját belátásuk szerint – inspektort jelöltek ki. Külön bizottságot szerveztek az újonnan alapított iskolák finanszírozására is. A rendelkezések szerint egy felső iskola évi 2500 rubel, egy alsó népiskola 500 rubel támogatásban részesült. A Népiskolai Szabályzat megszabta a tanítók fizetését is, így a felső népiskolák 3-4. osztályaiban oktatók bére 400, első és másodikban 150, illetve 200 rubel lehetett. Az alsó népiskolákban a tanítók fizetése ennél jóval kevesebb volt, bár tudjuk, hogy e két osztály tananyaga teljesen megegyezett a felső iskolák első két évfolyamával és a nevelők egyenlő óraszámában is oktattak. Ennek ellenére fizetésük csak 60-120 rubel között lehetett.

Janković metodikai-didaktikai elvei, tankönyvei

A korabeli orosz iskolákban – az 1786. évi Szabályzat kibocsátásáig – a tananyag elsajátításának legfőbb módszerét a hangos, mechanikus „bevésés” jelentette. Mivel tankönyve csak néhány diáknak volt, ez a tananyag elsajátításában eleve nem kis gondot okozott. Ráadásul a tanítók túlnyomó része vajmi kevés pedagógiai–metodikai jártassággal rendelkezett, s többnyire csak azért tartózkodott az osztályban, hogy rendet tartson és a legkisebb fegyelmezetlenséget azonnal megtorolja, amit lehetővé tett számára az, hogy a testi fenytés teljesen elfogadott, „természetes módszernek” számított. Janković de Mirijevo Pétervárra érkezésével az orosz népoktatásban gyökeres fordulat következett be, ami főleg a jóval korszerűbb módszertani kultúra bevezetésével volt magyarázható.

A kiváló iskolareformer által Oroszországban bevezetett módszertani eljárások Felbiger sagani apát úgynevezett normamódszerére épültek, amelyek alapvetően öt pontban foglalhatóak össze: 1. a különböző évfolyamok együttes osztálymunkája, 2. közös,

hangos olvasás, 3. a katekizálás elve (a tanító mindaddig „rávezető” kérdéseket köteles feltenni a tanulónak, amíg helyes választ nem kap), 4. a kezdőbetűk alkalmazásának gyakorlata (memoriter szövegek tanulásakor), 5. összefoglaló táblázatok használata. Ezek az új metódusok lényegesen hatékonyabbnak bizonyultak a korábbiaknál, és néhány év alatt szembetűnő eredményeket hoztak.

A fenti metodikai módszerek közül az „együttes munka”, főleg a népiskolák első két osztályában került alkalmazásra, amikor a tanítónak egyszerre kellett foglalkoznia az összes tanulóval. Az „együttes olvasáson” Janković azt értette, hogy az egész osztály, vagy annak egy része, hangosan olvasta az adott szöveget, a többiek pedig ezalatt magukban követték. Ez a közös olvasás nem csekély mértékben segítette elő a figyelem-összpontosítást (koncentráció) kialakulását, de nem volt elhanyagolható az sem, hogy a tanulók közül mindenki többé-kevésbé azonos szinten sajátította el az olvasást.

A „kezdőbetűkkel való ábrázolás” elsősorban az emlékezőképesség, valamint a figyelem fenntartásának fokozását volt hivatott fejleszteni. Mivel a 18. századi iskolákban rendkívül sok volt a memoriter, Janković ennek viszonylag gyorsabb elsajátítását – egy mnemotechnikai módszer alkalmazásával – oly módon segítette elő, hogy a megtanulandó mondatokat felírták a táblára, majd addig és annyiszor ismételték, amíg mindenki kívülről nem tudta. Ezután a szöveget letörölték és csak a kezdőbetűket hagyták meg a táblán, ami segített felidézni a szavak teljes alakját és a textus memorizálását.

A „táblázatok” valamely tudomány összefoglaló bemutatását tartalmazták és gyakorta (főleg a történelem és a földrajz tanításakor) rendkívül hasznosak voltak, hiszen szemléletesen mutatták az összefüggéseket. Különösen jól alkalmazható volt ez a módszer a história oktatása esetén, amikor a tanító a táblát három részre osztotta (dátumok, nevek, események), mivel ezáltal a gyerekek szinkronisztikus áttekintést kaptak egy-egy történelmi korszakról. Néha azonban a tanulók egész „rendszerüket” jegyezték meg kívülről, anélkül, hogy tudták volna, miben is áll a részek közötti összefüggés.

A katekizálás (visszakérdezés) elve – mint Janković módszerében talán a leghatékonyabb – addig ismeretlen metódus volt az orosz népoktatás rendszerében. Ennek alkalmazásával a tanító meggyőződhetett arról, hogy megértették-e diákjai az anyagot, és ha igen, milyen fokon. A pedagógus köteles volt minden egyes alkalommal megjegyezni azoknak a tanulónak a nevét, akik látható módon jól megértették a tananyagot és azokét, akik kevésbé, ezért meg kellett keresnie a legmegfelelőbb módszereket a „lemaradók” figyelmének felkeltésére és tanulmányi előmenetelük felzárkóztatására. Rendkívül hatékonynak bizonyult Janković azon módszere, hogy kérdéseket fogalmazott meg az egyes tananyagrészek után, amelyekkel a leggyorsabban lehetett meggyőződni az ismeretek elsajátításának szintjéről. Bár a katekizálás elve a tanórákon kétségtelenül időigényesnek bizonyult, mégis helyesnek tartjuk, hogy a tanító mindaddig kérdéseket volt köteles feltenni tanítványának, amíg a helyes válasza rá nem vezetett.

Ezek az általános módszertani eljárásokon kívül Janković gondosan tárgyalta az egyes részletkérdéseket is. 1783-ban adták ki pedagógiai metódusainak alapidokumentumát, amelynek címe: „Vezérkönyv a népiskolák első és második osztályában tanítók számára”. Ebben a munkájában fejtette ki részletesen didaktikájának, metodikájának alapelveit és a népiskolák legfőbb tantárgyainak rendszerét.

Nézzünk meg most ezek közül néhányat! Az olvasásnál és az írásnál a tanulók táblázatokot használtak, amelyeken a betűket – a magán- és mássalhangzókat – különböző színekkel jelölték. Ezenkívül külön-külön sorba osztották az egyenes vonallal (Г, А), az egyenes és görbe vonallal (П, Л, Ж) írható betűket. A nehezen kiejthető szavakat hangokra bontva, majd kiejtésben egymáshoz fokozatosan kapcsolva kellett a gyerekekkel megtaníttatni.

Az írásnál különösen a helyes test-, kéz- és tolltartást írta elő Janković, és javasolta, hogy a megtanítandó betűt a tanító a táblára nagyobb alakban vázolja fel, hogy az egész osztály jól láthassa a betű alakítását. Ezenkívül azt tanácsolta, hogy a betűket ne ábécé-sorrendben tanítsák, hanem úgy, ahogyan „egyik születik a másikból”, azaz az egyszerűbb betűktől haladjanak fokozatosan a bonyolultabb elemekből állók felé. A betűtanítás ajánlott sorrendje a következő volt:

Г, П, И, Н, Т, Ш, Щ
Л, Д, М, У, Х
Ч, Я, К, Ж, Ъ, Ы, Ь, Ю, Р, В, Ф
С, Е, О, А, Б, З

Így haladva előre az írástanulásban sajátították el a betűk formáit, gyorsabban tanultak meg írni. Janković, lemondva a régi betűk nevének tanításáról (А = „az”, Б = „buki”, В = „vegyi” stb.) javasolta, hogy a mássalhangzókat egy „e” kötőhang beiktatásával mondják ki. Az írás és a kiejtés elsajátítására a jeles pedagógus megkülönböztetett figyelmet fordított, praktikus javaslatai jelentősen megkönnyítették a diákok munkáját.

A számtan tanításánál mindig olyan feladatokat oldottak meg a tanulók, amelyek kapcsolatban álltak a hétköznapi gyakorlattal, a háztartással, a kézműparral, a kereskedelemmel és a pénzügyvel. A geometria és a mechanika tanára pedig köteles volt megmutatni a mindennapi életben használatos eszközök elvi működését, összekapcsolva ezt a praxissal. A mértan tanulmányozásának nem csak az volt a célja, hogy a tanuló el tudja mondani néhány tételt, képes legyen megoldani egy-egy feladatot, hanem az is, hogy pontos következtetéseket tudjon levonni az elméletből a gyakorlat, a valóságos élet számára: miként tudja használni geometriai ismereteit majd a mezőn, az erdőben és a lakóházak építéseinél. A mértan tanárának nyáron gyakorlati munkára kellett vinnie tanulóit, hogy elméleti ismereteiket az „életben” is alkalmazni tudják, s ilyenkor a csillagok, az iránytűk, a tájoló és más eszközök segítségével különböző feladatokat oldottak meg. Lényegében ez vonatkozott a természetrajz tanára is, akinek be kellett mutatnia a lakóhely közelében található ásványkincseket, a ritka példányokat pedig a szertárban tárolták. Érdekességképpen említjük meg, hogy a természetrajzot ekkor – Janković javaslatára – vezették be először az orosz népiskolákban.

A történelemtanárnak előírta a kézikönyv a történelmi folyamatok megértését, a hagyományok tiszteletét és az önfeláldozó hazaszeretetre nevelést. A história tanítása elképzelhetetlen volt térképek nélkül, amelyeken a tanulóknak meg kellett mutatniuk a nevezetes történelmi helyeket, az országhatárokat, folyókat. Janković volt az első orosz pedagógusok közül, aki rámutatott a szinkronisztikus áttekintést nyújtó táblázatok használatának fontosságára a történelemtanításban. Ez a következőképpen történt: a táblázatokot hasábkra osztották, majd mindegyik fölé valamelyik nép, illetve az állam nevét írták. Bal oldalra kerültek a fontosabb dátumok, velük szembe pedig az emlékezetes események és a történelmi személyiségek nevei. Janković szerint ezeknek a táblázatoknak kettős szerepük volt: egyrészt így könnyebben emlékeztükbe vették a tanulók a tényeket, másrészt pedig megértették az összefüggéseket az események között és az egymással kapcsolatos történéseket „egyetlen tekintettel át tudták fogni”.

A földrajz tanításához nélkülözhetetlen volt a földgömb, amelyen először az égtájakat és a világrészeket tanulták meg, s mivel a geográfia igyekezett minél több kapcsolatot teremteni az étellel, ezért nemcsak a Föld felszínéről, a folyókról és a hegyekről adott leírást, hanem különböző etnográfiai, statisztikai adatokat is közölt. Jankovićnak döntő érdeme volt abban, hogy e tárgy oktatásához az orosz népiskolák számára először dolgoztak ki térképeket és földrajzi atlaszokat.

A rajzórakon a tanulók nemcsak az emberi test részeit ábrázolták, hanem vázlatokat készítettek az őket körülvevő világ tárgyairól is. A Népiskolai Szabályzat előírta továbbá, hogy a rajztanár ismertesse meg tanítványait a művészetek és a kézműipar esztétikai szépségeivel is. Az építészet tantárgy keretében pedig a gyerekek különböző terveket, modelleket elemeztek, rajzoltak és állítottak össze.

Az orosz nyelvtan tanítása ugyanígy a gyakorlati példákból indult ki, majd a különböző fogalmazások során írásban és szóban alkalmazták az elsajátított grammatikai ismereteket. Az idegen nyelvek gyakorlásakor – a felsőbb osztályokban tanulni szándékozók számára – az első és legfontosabb az volt, hogy tanítsák meg a gyerekeket az adott nyelv hangjainak tiszta kiejtésére, majd ezután következett az olvasás, amelynek keretében megismertkedtek a szavakkal és a nyelvtani anyaggal (ragozás, szófajok, mondatrészek). A szemantizáció elsősorban a fordítások során jelent meg, amely a gyakorlás legfőbb módszerét képezte – kezdetben idegen nyelvről oroszra, majd „vissza” – miközben elsajátították a szótárak használatát is. A kiváló iskolareformer természetesen tisztában volt azzal, hogy a nyelvtanítás során más módszereket kell alkalmazni a gimnáziumokban, a papi szemináriumokban, a kadétintézetekben, a líceumokban és a nőnevelő intézményekben, mivel ezekben más követelményeket állítottak a növendékek elé.

A Zavadovszkij gróf irányítása alatt álló Népiskolai Bizottság tagjai világosan látták, hogy a legjobb rendelkezések is eleve kudarcra lesznek kárhóztatva, ha nem sikerül kellő számú és színvonalú tankönyvet, módszertani segédanyagokat, útmutatókat az oktató-nevelő munka szolgálatába állítani. Égetően sürgős feladat volt ez, mivel egyes tankönyvek – köztük Leontyij Filipovics Magnyickij (1669–1739) „Aritmetika”, Meletyij Szmotrickij „Grammatika” című művei – még I. Péter uralkodása alatt íródtak, és változatlanul használatban voltak.

A tankönyvíró tevékenység döntő része a 18–19. század fordulóján ugyancsak Jankovićra hárult, aki a Pétervárra érkezése utáni első öt év alatt húsz tankönyvet írt, és azok száma a századfordulóra meghaladta a harmincat:

1. Rövid orosz nyelvtan (Kratkaja rosszizskaja grammatyika). Szankt-Petyerburg (a továbbiakban: SZPb.), 1782.
2. Ábécés táblázatok az egyházi és polgári írás tanításához (Tablici azbucsnije dlja szkladov cerkovnoj i grazdanszkoj pecsatyi). SZPb., 1782.
3. Orosz ábécéskönyv az ifjúság olvasástanításához (Rosszizskij bukvar dlja obucsenyija junosesztva cstyenyiju). SZPb., 1782.
4. Útmutató a szépíráshoz (Rukovodstvo k csisztopiszanyiju). SZPb., 1782.
5. Rövid katekizmus az ifjúság pravoszláv hittanra tanításához (Szokrascsonnij katehizis dlja obucsenyija junosesztva pravoszlavnomu zakonu). SZPb., 1782.
6. Előírások a népiskolai tanulók számára (Pravila dlja ucscsicszja v narodnih ucsilicsah). SZPb., 1782.
7. Útmutató a népiskolai első és második osztályos tanítók számára (Rukovodstvo ucscsityeljam pervovo i vtorovo klassza narodnih ucsilics). SZPb., 1783.
8. Az Újszövetség rövid története (Kratkaja szvjascennaja isztorija Novovo Zaveta). SZPb., 1783.

9. Az emberi és állampolgári kötelességekről (O dolzsnosztyjah cseloveka i grazsdanyina). SZPb., 1783.
10. Útmutató a számtanhoz (Rukovodsztvo k arifmetyike). SZPb., 1783.
11. A vasár- és ünnepnapi evangéliumok magyarázata (Izlozsenyije voszkresznih i prazdnyicsnih Evangelij). SZPb., 1784.
12. Világtörténelem (Vszemirnaja isztorija). SZPb., 1784.
13. Rövid orosz történelem (Szokrascsonnaja russzkaja isztorija). SZPb., 1784.
14. Útmutató a mechanikához (Rukovodsztvo k mehanyike). SZPb., 1786.
15. A természetrajz vázlata (Nacsertanyije jesztyesztvennoj isztorii). SZPb., 1786.
16. Az orosz állam rövid földleírása (Kratkoje zemleopiszanyije Rosszijszkovo goszudarsztva). SZPb., 1787.
17. Az orosz állam részletes földleírása (Prosztzrannoje zemleopiszanyije Rosszijszkovo goszudarsztva). SZPb., 1787.
18. Rövid útmutató a matematikai földrajzhoz és a világmindenség megismeréséhez (Kratkoje rukovodsztvo k matyematyicseszkoj geografii i poznyanyiju nyebesznovo mira). SZPb., 1787.
19. Rövid útmutató a geometriához (Kratkoje rukovodsztvo k geometrii). SZPb., 1787.
20. Rövid útmutató a fizikához (Kratkoje rukovodsztvo k fizike). SZPb., 1787.
21. Görög szótár (Grecseszkij szlovar). SZPb., 1787.
22. A látható világegyetem (Zreliscse vszelennoje). SZPb., 1788.
23. Egyetemes földleírás (Vszeobscseje zemleopiszanyije). SZPb., 1788.
24. Rövid útmutató a polgári építészethez (Kratkoje rukovodsztvo k grazsdanszkoj arhityektüre). SZPb., 1789.
25. Az ógörög nyelv rövid nyelvtana (Kratkaja grammatyika drevnyevo grecseszkovo jazika). SZPb., 1789.
26. Atlasz az egyetemes földleíráshoz (Atlasz, izdannij k vszeobscsemu zemleopiszanyiju). SZPb., 1790.
27. Új útmutató a fizikához (Novoje rukovodsztvo k fizike). SZPb., 1795.
28. Rövid fejtegetés az ásványtanról általában (Kratkoje rasszuzsgyenyije o mineralogii voobscse). SZPb., 1796.
29. Rövid orosz történelem (Kratkaja rosszijszkaja isztorija). SZPb., 1799.
30. Világtörténelem (Vszemirnaja isztorija, 1787–1800). SZPb., 1800.

A fenti műveken kívül az 1780–1790-es években – F. I. Janković vezetésével – térképek, földgömbök, atlaszok, táblázatok és más, a történelem és a földrajz tanításához szükséges szemléltető eszközök egész sora készült el Oroszországban. A Népiskolai Bizottság 1801-ig, egységes didaktikai elvek alapján, mintegy hetven tankönyvet állított össze, amelyek közül jó néhány harminc-egyven évig maradt használatban.

A Népiskolai Szabályzaton kívül F. I. Janković tervezetek egész sorát dolgozta ki, amelyek szoros kapcsolatban voltak az oroszországi iskolaüggyel. Így például, 1787-ben tervezetet készített egy, a keleti nyelveket oktató intézmény felállítására. Ebben a munkájában részletesen felvázolta ezen bentlakásos intézet éves költségvetését, ami 12 növendék esetén (fejenként 15 arsin, azaz 10,67 méter szövetet, inget, csizmát, harisnyát, ágyneműt, edényeket, evőeszközöket, teljes ételmezést és egyéb kiadásokat is számítva) 1502,92 rubelt tett ki. Minden bizonnyal a fenti összeg nagyságával magyarázható az a tény, hogy Janković tervezete végül is nem talált támogatásra. [Az idevonatkozó moszkvai levéltári dokumentumot lásd: RGADA, f.17 (Dvorcovij arhiv), op. 3, gy. 83, l. 1–5.]

Janković oroszországi tevékenységének mérlege

Milyen eredménnyel járt az Orosz Birodalomban a Népiskolai Szabályzat bevezetése? Az 1780-as évek végétől tucatjával jöttek létre az új népiskolák a központi kormányzóságokban és elsősorban a városokban.

A tanulói létszám alakulását jól szemlélteti az alábbi táblázat:

Év	Iskolák száma	Tanítók száma	Fiú-tanulók	Leány-tanulók
1782	8	26	474	44
1783	9	28	654	77
1784	11	33	1 082	152
1785	12	38	1 282	209
1786	165	394	10 230	858
1787	218	525	11 968	1 571
1788	227	520	13 635	924
1789	225	516	13 187	1 202
1790	269	629	15 604	921
1791	288	700	16 723	1 064
1792	302	718	16 322	1 178
1793	311	738	16 165	1 132
1794	302	767	15 540	1 080
1795	307	716	16 035	1 062
1796	316	744	16 220	1 121
1797	285	664	14 457	1 171
1798	284	752	15 396	1 405
1799	277	705	15 754	1 561
1800	315	790	18 128	1 787

Természetesen ezek a számok önmagukban csak keveset mondanak az utókor emberének. Ha összevetjük viszont a korabeli osztrák oktatásügy eredményeivel, akkor világosan kitűnik, hogy a cári Oroszország csak szerény eredményeket mondhatott magáénak a népiskolai reform területén, mivel például 1780-ban Ausztria körülbelül négyezer népiskolájában több mint kétszázezer tanuló oktatását végezték. De mérsékeltnek tűnnek az oroszországi eredmények, ha a temesvári Bánát oktatásügyi viszonyaival vetjük össze, mivel ott 1801–1802-ben, 520 iskolában (549 tanítóval) 25 181 diákot oktattak (ebből 12 811 pravoszláv vallású).

Mivel magyarázhatóak az orosz népiskolai reform szerény eredményei? Mint ismeretes, a korabeli Ausztriában általános tankötelezettséget vezettek be, az oroszországi Népiskolai Szabályzat azonban nem írta elő kötelező érvénnyel mindenki számára az oktatást, aminek legfőbb oka abban keresendő, hogy az akkori cári birodalomban az iskolareform csak felemás módon valósulhatott meg, mivel annak következetes végrehajtása sok munkáskézről fosztotta volna meg a földesúri osztályt. Ezért a falusi lakosság szinte teljesen kimaradt az iskolaszervezés hatósugarából, és ennek nem kisebb következménye

az lett, hogy még a 20. század elején is a népesség több mint kétharmada írástudatlan maradt. Találóa írta ezzel kapcsolatban Szergej Mihajlovics Sztjepnyak-Kravcsinszkij, a radikális gondolkodó: „...attól a bölcs igazságtól vezetettve, miszerint a tanult rabok veszélyes szolgák, a nemesség szándékosan a legmélyebb tudatlanság állapotában tartotta a falusi lakosság tömegeit... A kevés számú tanuló szinte semmit sem tanult, s gyakran maguk az iskolák is csupán fikciók voltak, csak papíron léteztek, vagyis csak adminisztratív jelentésekben lehetett megtalálni azokat... Egyébként ezeket az iskolákat II. Katalin szervezte száz évvel ezelőtt és azóta állami felügyelet alatt álltak.”

A népiskolai reform elsősorban tehát a nemesség ellenállásán bukott el, de nem feledkezhetünk meg – a kudarc okainak vizsgálatakor – a megfelelő állami anyagi támogatás hiányáról sem. Oroszországban ugyanis a reform sikeres végrehajtására semmilyen kiegészítő pénzforrás sem állt rendelkezésre. (Például a Habsburgok államában az 1773-ban, XIV. Kelemen pápa bullája nyomán feloszlott jezsuita rend elkobzott javait fordították erre a célra!)

A korabeli népiskolák tanulóinak származási összetételét jól érzékeltetik az 1801. évi pétervári adatok:

• nemesi származásúak	33%
• kereskedők, polgárok gyermekei	26%
• katonák gyermekei	11%
• jobbágy–paraszti jogállásúak	24%
• kozákok és külföldiek	4%
• egyházi személyek gyermekei	2%
<hr/>	
	100%

Kétségtelen, hogy II. Katalin idején a Népiskolai Bizottság kiterjedt reformpolitikát folytatott, amelynek eredményei közel két évtized alatt lassan „beérték”, mivel a századfordulóra gyakorlatilag sikerült lefektetni az állami elemi népoktatás alapjait Oroszországban. 1799-ben a bizottság elnöke, Zavadovszkij gróf lemondott tisztségéről és helyébe P. Sz. Szvisztunov szenátor lépett, aki 1802-ig töltötte be ezt a funkciót. Aepinus 1797-ben, Pasztuhov 1799-ben vált ki a bizottságból, és a helyükre I. Pál (1796–1801) uralkodása alatt kevésbé hozzáértő emberek kerültek. 1802. szeptember 8-án a Népiskolai Bizottságból I. Sándor cár megszervezte a Népoktatási Minisztériumot, amelynek első minisztere Pjotr Zavadovszkij gróf lett. Janković de Mirijevo – az oktatásügy terén végzett kimagasló munkájáért – az uralkodótól a Szent Vlagyimir-rend IV. fokozatát kapta, és 1814-ben bekövetkezett haláláig – a csábító osztrák ajánlatok ellenére – Oroszországban maradt, amely számára az elismerést és a hírnevet hozta.

Jankovićról, aki több mint két évtizeden át dolgozott fáradhatatlanul az orosz iskola-rendszer átszervezésén, Nyikolaj Alekszandrovics Dobroljubov (1836–1861), a jeles kritikus és pedagógiai szakember így írt: „Janković neveléstörténetünk kiválóságaihoz tartozik, és azok szemében képvisel igazán nagy értéket, akik az oktatást-nevelést igazi szívügyüknek érzik... Figyelmessége és elkötelezettsége a népoktatás terén, világos pedagógiai nézetei nagyon sokat ígértek, ugyanakkor csak töredéke valósult meg nagyszerű elgondolásainak. A felállított iskolák ugyanis nem feleltek meg maradéktalanul az általa elképzelt ideánnak... Mindezek ellenére mélyen együtt érzünk ezzel a nemes lelkű személyiséggel és nagyra értékeljük tevékenységét.”

SZAKIRODALOM

- Adler, Ph. J.: Habsburg School Reform Among the Orthodox Minorites, 1770–1780. = *Slavic Review*, 1974. No. 1. 23–45.
- Bautz, F. W.: Johann Ignaz Felbiger. In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Band 2, Hamm, 1990. 5–7.
- Beljavskij, M. T.: Skola i obrazovanyija. In: *Ocserki russzkoj kulturni XVIII veka*. Cszsity vtoraja. Glavnij redaktor: B. A. Ribakov. Moskva, 1987. 273–305.
- Beljavskij, M. T.: Skola i szisztéma obrazovanyija v Rosszii v konce XVIII veka. = *Vesznyik Moszkovszkovo unyiverszityeta, szerija „Isztorija”*, 1959. 2. sz., 110–124.
- Csóka, J. L.: Der erste Zeitabschnitt staatlicher Organisation des öffentlichen Unterrichtswesen in Ungarn (1760–1791). In: *A bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyvei*, 1939. 45–124.
- Dobroljubov, N. A.: *Izbrannije pedagogicseskije proizvegyenyija*. Moskva, 1952.
- Dodon, L. L.: Ucebnaja lityeratura russzkoj narodnoj skoli XVIII veka i rol F. I. Jankovicsa v jeho szozdanyii. In: *Ucsonije zapiszki Leningradszkovo pedagogicseskovo insztyituta*. T. 118. Leningrad, 1955. 185–207.
- Egger, A.: Die Reform der österreichischen Volksschule unter Maria Theresia. Brixen, Innsbruck, 1917.
- Fináczy, E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I–II. kötet. Budapest, 1899–1902.
- Frietz, H.: Die Einrichtung eines Schulwesens für Rumänen und Serben im kaiserlichen Banat, 1718–1778. = *Südostdeutsches Archiv*, 1966. 186–219.
- Grot, Ja. K.: *Zaboti Jekatyerini Vtoroj o narodnom obrazovanyii*. Szankt-Petyerburg, 1880.
- H. Balázs, É.: Van Swietens Ideen und die ungarische Gesellschaft. In: *Gerard van Swieten und seine Zeit*. Red.: E. Lesky, A. Wandruszka. Wien, Köln, Graz, 1973. 154–163.
- Hegedűs, A.: Joseph II. und die Refeudalisierung des Banats. = *Österreich im Europa der Aufklärung*. Bd. 1. Wien, 1985. 139–152.
- Holmes, B.: *Russian education (Tradition and transition)*. New York, 1995.
- Johnson, W. H. E.: *Russia's educational heritage (Teacher education in the Russian Empire, 1600–1917)*. Pittsburgh, 1950.
- Juhász, K.: Kirchliche Zustände im Banat in der Mitte des 18. Jahrhunderts. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. Band XV. Wien, 1962. 200–245.
- Kanyar, J.: *Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában, 1770–1868*. Budapest, 1991.
- Király, P.: Die ersten Schulbücher der Ofner Universitätsdruckerei in sprachlicher und orthographischer Hinsicht. In: *Studia Slavica*, tomus 26. 1980.
- Konsztantyinov, N. A. – Sztruminszkij, V. I.: *Ocserki po isztorii nacsalnovo obrazovanyija v Rosszii*. Moskva, 1953.
- Kulakovszkij, A.: *Nacsalo russzkoj skoli u szerbov v XVIII veke*. Ocserk iz isztorii russzkovo vlijanyija na jugoszlavjanszkije lityeraturi. Szankt-Petyerburg, 1903.
- Kusber, J.: *Eliten- und Volksbildung im Zarenreich während des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Stuttgart, 2004.
- Lajos, M.: *Felbiger pedagógiája*. Budapest, 1917.
- Laudenbach, M. (hrsg.): *Kern des Methodenbuches (Besonders für die Landschulmeister in den kaiserlich-königlichen Staaten)*. Heinsberg, 1998.
- Lepszkaja, L. A.: *Szosztav ucsacsiszsja narodnih ucilices Moszkvi v konce XVIII veka*. = *Vesznyik Moszkovszkovo unyiverszityeta, szerija „Isztorija”*, 1973. 5. sz., 92–105.
- Meister, R.: *Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens*. Wien, 1968.
- Mészáros, I. – Németh, A. – Pukánszky, B.: *Bevezetés a pedagógia és az iskolázás történetébe*. Budapest, 1999.
- Mészáros, I. (ford. és jegyz.): *Ratio Educationis (Az 1777-i és az 1806-i kiadás fordítása)*. Budapest, 1981.
- Mészáros, I.: *Két Ratio Educationis (Kiteljesedés vagy hanyatlás?)*. = *Magyar Pedagógia*, 1985. 2. sz.
- Mokuter, I.: *Az „orosz iskolák” a magyarországi szerbeknél a XVIII. században*. In: *A Pécsi Tanárképző Főiskola Közleményei*. *Seria 3. Linguistica-philologica*, 13. sz., Pécs, 1969. 105–117.
- Mokuter, I.: *Az orosz könyv a magyarországi szerbeknél a XVIII. században*. In: *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. *Seria 3. Linguistica-philologica*. Pécs, 1967. 71–78.
- Polz, P.: *Theodor Janković de Mirjevo. Der erste serbische Pedagoge oder die theserianische Schulreform bei Serben und in Russland*. Graz, 1970.
- Polz, P.: *Theodor Janković und die Schulreform in Russland*. In: *Die Aufklärung in Ost- und Südosteuropa*. Red.: H. Ischreyt, S. K. Kostić, J. Matl, G. Rauch. Köln, Wien, 1972. 119–174.
- Pukánszky, B. – Németh, A.: *Neveléstörténet*. Budapest, 1994.
- Romberg, W.: *Johann Ignaz von Felbiger und Kardinal Johann Heinrich von Frackenbergl. Sigmaringen*, 1999.
- Rozsgyestvenszkij, Sz. V.: *Iz isztorii ucebnih reform imperatricij Jekatyerini II*. Szankt-Petyerburg, 1909.

- Rozsgyesztvenszkij, Sz. V.: Ocserki po isztorii szisztyem narodnovo proszvcsenyija v Rosszii v XVIII–XIX vekah. Szankt-Petyerburg, 1912.
- Ruvarać, D.: Fedor Janković Mirievski, prvi pedagog srpski. Novi Sad, 1928.
- Scheinemann, K.: Österreichische Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. München, 1935.
- Szabó, M.: Az orosz nevelés története (988–1917). Budapest, Csíkszereda, 2003.
- Sztyepnyak-Kravcsinszkij, Sz. M.: Oroszország a cárok uralma alatt. Ford.: Katona Erzsébet. Utószó és jegyz.: Kun Miklós. Budapest, 1988.
- Tolsztoj, D. A.: Gorodszkije ucsiliscsa v carsztvovanyije imperatrici Jekatyerini II. Szankt-Petyerburg, 1886.
- Tolsztoj, D. A.: Vzgljad na ucsebnuju csaosztu v Rosszii v XVIII sztoletyii. Szankt-Petyerburg, 1884.
- V. Molnár, L.: F. I. Janković – iskolareformer a felvilágosodás szellemében. In: Magyar–orosz kulturális kapcsolatok (1750–1815). Piliscsaba, 2000. 69–99.
- V. Molnár, L.: O gyejatylnosztii F. I. Jankovicca po organizacii skol v Rosszii. In: Studia Slavica, tomus 37. (1991–1992) 235–260.
- V. Molnár, L.: Russzko–vengerszkije kulturnije szvjazi (1750–1815). Joskar-Ola, 1994. 57–81.
- Weiss, A.: Die Allgemeine Schulordnung der Kaiserin Maria Theresia und Felbigers Forderungen an die Lehrer. Leipzig, 1896.
- Wolf, H.: Das Schulwesen des Temeswarer Banats im 18. Jahrhundert. Baden bei Wien, 1935.

